

ΚΟΙΝΩΝΙΟΓΛΩΣΣΙΚΗ ΑΝΙΣΟΤΗΤΑ

Η αρχή της ισοτιμίας των γλωσσών

Όλες οι γνωστές φυσικές γλώσσες διαφοροποιούνται σημαντικά από τους πολύ ατελέστερους επικοινωνιακούς κώδικες των ζώων ή τους τεχνητούς κώδικες (σήματα τροχαίας, Μορς κλπ.) χάρη σε έναν αριθμό ιδιοτήτων και χαρακτηριστικών, κυριότερα από τα οποία είναι τα εξής: πρώτα-πρώτα, όλες οι γνωστές φυσικές γλώσσες βασίζουν τη δομή τους στον συνδυασμό μονάδων χωρίς νόημα (των ήχων, δηλαδή φθόγγων/φωνημάτων), έτσι ώστε να δημιουργούνται μονάδες με νόημα (οι λέξεις). Επιπλέον, με τους αυστηρούς κανόνες σχέσεων που διέπουν τα στοιχεία στα διάφορα υποσυστήματά τους (φωνολογικό, μορφολογικό, συντακτικό, σημασιολογικό), οι γλώσσες δημιουργούν περαιτέρω συνδυασμούς (τις προτάσεις), ικανούς να εκφράσουν με απόλυτη οικονομία ολόκληρη την ανθρώπινη εμπειρία. Αυτό σημαίνει, πρακτικά, ότι κάθε επιμέρους γλώσσα παρέχει στην κοινωνία που τη χρησιμοποιεί όλα τα στοιχεία (φωνήματα, λέξεις, δομές) που χρειάζεται για να εκφράσει τις έννοιες που την ενδιαφέρουν και τις σχέσεις μεταξύ των εννοιών αυτών, είτε πρόκειται για τους αρχαίους Έλληνες, τους Κινέζους, τους Άγγλους είτε για τους αυτόχθονες πληθυσμούς της Αυστραλίας, της Πολυνησίας, της Λατινικής Αμερικής (βλ. Lyons 1995, Harlow 1998, Κακριδή-Φερράρι 2001α, Πετρούνιας 2002). Έτσι, δυνάμει, *οποιαδήποτε* γλώσσα μπορεί, αν χρειαστεί, να επεκτείνει τα εκφραστικά της μέσα με τρόπο που να εξυπηρετεί *οποιαδήποτε* επικοινωνιακή ανάγκη προκύψει στην πορεία της, στηριζόμενη πάντα στα βασικά της «υλικά»: τις μονάδες και τις διαδικασίες συνδυασμών που αποτελούν τους δομικούς της πόρους.

Linguists would claim that if they were simply shown the grammars of two different varieties , one with high and the other with low prestige, they could not tell which was which, any more than they could predict the skin colour of those who speak the two varieties.

(Hudson 1980, σ. 191)

Οι συνήθεις αξιολογήσεις ως προς τον «πλούτο» ορισμένων γλωσσών αφορούν κυρίως το λεξιλόγιο, το επιφανειακότερο και ρευστότερο γλωσσικό επίπεδο δηλαδή, το οποίο αναπτύσσεται συνήθως στους τομείς που ενδιαφέρουν κάθε κοινότητα ομιλητών σε μια συγκεκριμένη ιστορική περίοδο: μπορεί να πρόκειται για τομείς του φυσικού περιβάλλοντος, της επιστήμης, του πολιτισμού, των τεχνών, της τεχνολογίας κ.ο.κ. Ωστόσο, οποιαδήποτε γλώσσα μπορεί ανά πάσα στιγμή να επεκτείνει το λεξιλόγιό της έτσι ώστε να εκφράσει νέες ανάγκες της κοινωνίας που τη χρησιμοποιεί και αυτό γίνεται - για όλες τις γλώσσες ανεξαιρέτως - με τους *ιδίους* μηχανισμούς: δημιουργία νέων λέξεων ή σημασιών (μέσω παραγωγής και σύνθεσης) και δανεισμό. Σε όποιον

όμως τομέα και αν είναι ανεπτυγμένο το λεξιλόγιο μιας γλώσσας, όποιες και αν είναι οι γραμματικές κατηγορίες που επιλέγει να διακρίνει για να εκφράσει τις διαστάσεις του κόσμου που ενδιαφέρουν τους ομιλητές της, δεν διαφοροποιείται ως προς καμία από τις ιδιότητες που χαρακτηρίζουν από κοινού όλες τις ανθρώπινες γλώσσες που ξέρουμε.

Αν όμως, θεωρητικά, όλες οι γλώσσες είναι *δομικά* ισότιμες, ακριβώς διότι έχουν όλες ανεξαιρέτως τις ίδιες δυνατότητες και τους ίδιους μηχανισμούς ανάπτυξης, τότε, κατ' επέκταση, είναι και (*δυνάμει*) *λειτουργικά* ισότιμες, μια που μπορεί να εμπλουτιστούν όπου, όπως και όποτε χρειαστεί. Στην πράξη, ωστόσο, η καθημιά αναπτύσσεται τελικά προς διαφορετική κατεύθυνση: κάθε γλώσσα καλείται κάθε φορά να καλύψει περισσότερες ή λιγότερες δημόσιες λειτουργίες (εκπαιδευτική, νομοθετική, διοικητική, επιστημονική, τεχνολογική) ή αναπτύσσει διαφορετικού τύπου λογοτεχνική παραγωγή, προφορική ή γραπτή, ανάλογα με τη διαχρονική πορεία και τις εκφραστικές ανάγκες που επιβάλλει ο πολιτισμός και η εξέλιξη του πληθυσμού που τη μιλά. Αυτή ακριβώς η *λειτουργική ανισοτιμία* διαφοροποιεί σημαντικά τις γλώσσες στην κοινωνική αποτίμηση των ατόμων, τα οποία τις αξιολογούν και τις κατατάσσουν σ' έναν άξονα με θετικό πόλο τις λεγόμενες «πλούσιες», «ανεπτυγμένες», «πολιτισμένες» γλώσσες και, αντίθετα, με αρνητικό πόλο τις λεγόμενες «φτωχές», «ανεπαρκείς», «κατώτερες» κλπ. γλώσσες. Η αποτίμηση αυτή, ωστόσο, αφορά την τύχη τους στην ιστορία των κοινωνιών και καθόλου τις εγγενείς ιδιότητές τους.

Κοινωνιογλωσσική ανισότητα

Ανισότητα στην υπόσταση των γλωσσικών ποικιλιών

Παρά την αρχή της ισοτιμίας των γλωσσών, οι διάφορες γλώσσες, διάλεκτοι κλπ. αποτιμώνται διαφορετικά στη λεγόμενη «γλωσσική αγορά» και η αξιολόγηση που τις συνοδεύει μπορεί να έχει σημαντικές επιπτώσεις στην περαιτέρω τύχη τους

Η ανισότητα που διαπιστώνεται μπορεί να θίξει όλα τα είδη γλωσσικών ποικιλιών. Μιλάμε πρώτα-πρώτα για *διαγλωσσική* ανισότητα, όταν η διαφορετική αποτίμηση αφορά δομικά διακριτές γλώσσες, π.χ. τη γερμανική και την τουρκική, την ισπανική και την πορτογαλική κ.ο.κ. Στην *ενδογλωσσική* ανισότητα, μεταξύ ποικιλιών της ίδιας γλώσσας, μπορούμε να διακρίνουμε διάφορες διαστάσεις. *Συγχρονική ενδογλωσσική ανισότητα* συναντάμε σε πολλά επίπεδα: (α) μεταξύ πρότυπης (νόρμας) ή κοινής από τη μια και γεωγραφικών διαλέκτων από την άλλη (π.χ. η αθηναϊκή ποικιλία έναντι της κρητικής, τα ελληνικά της Ελλάδας έναντι των ελληνικών των Η.Π.Α. ή της Αυστραλίας, τα γαλλικά της Γαλλίας έναντι των γαλλικών του Καναδά κ.ο.κ.)· (β) μεταξύ διαφορετικών διαλέκτων/ιδιωμάτων (π.χ. τα πελοποννησιακά έναντι των θεσσαλικών ιδιωμάτων ή, γενικότερα, τα νότια έναντι των βορείων ιδιωμάτων)· (γ) μεταξύ κοινωνικών διαλέκτων (π.χ. οι επαγγελματικές διάλεκτοι των γιατρών ή των δικηγόρων έναντι των επαγγελματικών διαλέκτων των ξυλουργών ή των υδραυλικών)· και, τέλος, (δ) μεταξύ λειτουργικών ποικιλιών μιας γλώσσας (π.χ. ο γραπτός λόγος έναντι του προφορικού στις περισσότερες εκφάνσεις του).

Διαχρονική ενδογλωσσική ανισότητα, πάλι, έχουμε όταν αποτιμώνται διαφορετικά οι ιστορικές ποικιλίες μιας γλώσσας: η αρχαία ελληνική π.χ. αντιμετωπίζεται σαν σημαντικότερη από τη νέα στη συνείδηση τόσο των Νεοελλήνων όσο και των ξένων (Μαρωνίτης 1999).

Εννοείται ότι οι παρατηρούμενες διαβαθμίσεις στο γόητρο ή την «αξία» των γλωσσών (ονομαστική και όχι πραγματική, υπενθυμίζουμε) δεν ισχύουν σε απόλυτο βαθμό, δεδομένου ότι μια γλώσσα ή γλωσσική ποικιλία μπορεί να θεωρείται «ισχυρότερη» σε σχέση με μια άλλη, αλλά «ασθενέστερη» σε σχέση με μια τρίτη.

Πολύ συχνά παρατηρείται δικαιολόγηση της ισχύος ή της «ανωτερότητας» μιας ποικιλίας έναντι άλλων με αυθαίρετη επίκληση γραμματικών κατηγοριών που μπορεί να υπάρχουν σ' αυτήν, αλλά όχι και στις άλλες με τις οποίες συγκρίνεται. Στην περίπτωση αυτή, υφίσταται σύγχυση ανάμεσα στον τρόπο που οι γλώσσες λειτουργούν δομικά (ποιες έννοιες ή σχέσεις *γραμματικοποιούν* στο σύστημά τους) και στη δυνατότητά τους να εκφράζουν με άλλους τρόπους ό,τι επιλέγουν να μην γραμματικοποιήσουν.

Τα κριτήρια πάνω στα οποία βασίζεται στην πράξη η άνιση αποτίμηση των γλωσσικών ποικιλιών είναι ποικίλα και αφορούν αφενός ιστοριοπολιτικά, κοινωνικά ή πολιτισμικά χαρακτηριστικά των φορέων τους, αφετέρου οικονομικά και πληθυσμιακά. Κατά γενική ομολογία, δεν έχει τόσο μεγάλη σημασία *πόσοι* μιλούν μια γλωσσική ποικιλία για να θεωρείται ισχυρή όσο *ποιοι* τη μιλούν. Έτσι, η ανισομερής κατανομή και η διαβάθμιση των γλωσσικών ποικιλιών ανάμεσα στους δύο πόλους ισχύος, τον θετικό και τον αρνητικό, αντανακλά κυρίως *στάσεις* απέναντι στην εικόνα και το κύρος των *ομάδων* που τις μιλούν.

Η ανισότητα έχει, τέλος, σοβαρές επιπτώσεις και στο *εσωτερικό* της δομής των γλωσσών, δεδομένου ότι οι ισχυρές ποικιλίες καλλιεργούνται, κωδικοποιούνται και μελετώνται περισσότερο από τις ασθενέστερες, οι οποίες, επιπλέον, υφίστανται και τη γενικότερη επίδραση ή τη (λεξιλογική τουλάχιστον) διείδυση των ισχυρών. Μια γλωσσική ποικιλία δηλαδή που χρησιμοποιείται στη νομοθεσία, τη διοίκηση, τα Μ.Μ.Ε. κλπ. υφίσταται μεγαλύτερη επεξεργασία, αναπτύσσει νέους όρους, νέες διακρίσεις, νέους εκφραστικούς τρόπους, νέα είδη λόγου, καταγράφεται σε λεξικά και γραμματικές και μελετάται περισσότερο. Πολύ λιγότερο συμβαίνουν αυτά σε ασθενέστερες ποικιλίες, οι οποίες, αντιθέτως, πολλές φορές μπορεί να μην καταγράφονται (π.χ. η Ρομανί) ούτε να κωδικοποιούνται (π.χ. η γερμανοελβετική διάλεκτος Schwyzertüütsch), ενώ παράλληλα μελετώνται και πολύ λιγότερο. Να υπενθυμίσουμε αυτό που αναφέραμε παραπάνω, ότι οι ασθενείς ποικιλίες είναι δυνατόν να εγκαταλειφθούν σιγά-σιγά από τους ομιλητές τους προς όφελος ισχυρότερων ποικιλιών που χρησιμοποιούνται στο ίδιο περιβάλλον, όπως συμβαίνει π.χ. με πολλές μειονοτικές γλώσσες. Αυτό αποδεικνύει το πόσο βαθιά η ανισότητα, μέσα από τις κοινωνικές προκαταλήψεις και στάσεις, επηρεάζει τόσο τη μορφή όσο και την ιστορία των γλωσσών.

Ανισότητα στη δομή και τη χρήση των γλωσσικών ποικιλιών

Μια διαφορετική έκφραση της ανισότητας εκδηλώνεται μέσα στο ίδιο το σύστημα της γλώσσας, όπου παρατηρείται η ύπαρξη ή η συγκεκριμένη χρήση στοιχείων διαφόρων γλωσσικών επιπέδων, τα οποία δεν θα υπήρχαν ή δεν θα χρησιμοποιούνταν με τον ίδιο τρόπο, αν δεν υπήρχε ανισότητα στις κοινωνικές σχέσεις. Εδώ δεν έχουμε ανισότητα στην αντιμετώπιση της γλώσσας, αλλά ανισότητα στο πώς αντιμετωπίζει η ίδια η γλώσσα, μέσω των ομιλητών που τη διαμορφώνουν και τη χειρίζονται, τις διάφορες ομάδες και τα άτομα: οι κοινωνικές διακρίσεις εγγράφονται δηλαδή απευθείας στον κώδικα και στη χρήση που του γίνεται.

Η περίπτωση του φύλου

Συνολικά, μπορούμε να πούμε ότι η γλώσσα καταγράφει διαφορετικά τα δύο φύλα, τόσο στο επίπεδο του γλωσσικού συστήματος και των δυνατοτήτων έκφρασης που μας παρέχει όσο και στο επίπεδο της χρήσης του, στο πώς χρησιμοποιούνται δηλαδή τα στοιχεία ακόμη και σε περιπτώσεις όπου υπάρχουν εναλλακτικές επιλογές έκφρασης. Η *ιεραρχημένη* διαφορά άνδρα και γυναίκας αποτυπώνεται έτσι στη γλώσσα με πολλαπλούς τρόπους: αποσιωπώντας και αποκρύπτοντας τη γυναίκα, τοποθετώντας την δεύτερη στη σειρά, δίνοντας σε θηλυκές λέξεις ή καταλήξεις αρνητικό περιεχόμενο κλπ. Η ανισότητα, η οποία και εδώ αφορά κοινωνικές ομάδες ομιλητών και ομιλητριών, όπως και στο προηγούμενο κεφάλαιο, διαχέεται αυτή τη φορά στο ίδιο το σύστημα και τα στοιχεία του, ενώ αναπαράγεται μέσα από αυτό και από την οπτική που υπαγορεύει στους χρήστες του.

Στο μορφολογικό επίπεδο πρώτα, βλέπουμε ότι πολλά λεξιλογικά στοιχεία δεν σχηματίζουν θηλυκό με ξεχωριστή κατάληξη (*ο και η θεατής, αλλά ο ακροατής-η ακροάτρια*), ιδιαίτερα μάλιστα σε διάφορα επαγγέλματα υψηλού κύρους: *η εισαγγελέας, η πρωτοδίκης, η τμηματάρχης, η δακτυλογράφος* και τόσα άλλα δεν έχουν ακόμη σχηματίσει θηλυκό τύπο, παρόλο που, γενικά, η γλωσσοπλαστική δραστηριότητα σε άλλους τομείς (π.χ. στην τεχνολογία ή στις επιστήμες) είναι πολύ δημιουργική («γιατί δεν υπάρχουν βουλευτρίες, παρά μόνο χορευτρίες;», ρωτά η Φραγκουδάκη 2005). Έτσι, η γυναικεία ιδιότητα και ταυτότητα δεν αποκτά στο επίπεδο αυτό τη δική της έκφραση, αλλά εκφράζεται μέσω καταλήξεων που κανονικά δηλώνουν το ανδρικό φύλο. Ακόμη όμως και όταν υπάρχει, η θηλυκή κατάληξη λειτουργεί πολλές φορές αρνητικά, δημιουργώντας υποτιμητικές συνυποδηλώσεις σε πολλά θηλυκά επαγγελματικά ή τίτλους και αξιώματα: *η πρόεδρος - η προεδρίνα, η υπουργός - η υπουργίνα, η βουλευτής - η βουλευτίνα, η πρύτανης - η πρυτάνισσα, η γιατρός - η γιατρίνα, η δικηγόρος - η δικηγορίνα, η αρχιτέκτων - η αρχιτεκτόνισσα, η ταξιτζής - η ταξιτζού, η θυρωρός - η θυρωρίνα* (αλλά: *ο φούρναρης - η φουρνάρισσα, ο μανάβης - η μανάβισσα*). Η διαφορά γοήτρου που σηματοδοτεί εδώ η θηλυκή κατάληξη κάνει τις ίδιες τις γυναίκες να την αρνούνται, ενώ η παγίδα γίνεται έτσι διπλή: αν χρησιμοποιήσουν τη θηλυκή κατάληξη υποβιβάζεται το κύρος τους, αν όχι διαιωνίζουν τη δήλωσή τους μέσω αρσενικού μορφήματος (βλ. Τριανταφυλλίδης 1963, Παυλίδου 1984, 1990-91, 2002, Κριαράς 1987, Τσοπανάκης 1994: 260 κ.εξ., Μακρή-Τσιλιπάκου 1989, 1996, Χάρης 2003,

Μπασλής 1996, Φραγκουδάκη 1987α,β, 1988, 2005, Τσοκαλίδου 1996, Ντάλας 1992, Κατή 1994).

Στο συντακτικό επίπεδο, η ανισότητα εκφράζεται πολύ έντονα στη *χρήση* του γένους, όπου το αρσενικό χρησιμοποιείται: (α) πρώτο στη σειρά (συνήθως), διότι θεωρείται ισχυρότερο: *κύριος και κυρία Τάδε, Αδάμ και Εύα, Αντώνιος και Κλεοπάτρα*. (β) γενικευτικά (*generic use*), όπου θεωρείται ότι συμπεριλαμβάνει και τη γυναίκα: *οι φοιτητές της Σχολής* (=οι φοιτητές και οι φοιτήτριες), *άνθρωπος, γονιός, υιοθεσία* κλπ. Τέλος, (γ) ως προς τη συμφωνία ουσιαστικού και των κατηγορημάτων του, οι γραμματικές σημειώνουν ότι όταν τα υποκείμενα είναι πολλά και διαφορετικού γένους αλλά *άμψυχα*, τότε εκφέρονται σε ουδέτερο γένος (*τα τραπέζια και οι καρέκλες ήταν σκορπισμένα παντού*). Όταν όμως είναι *έμψυχα* (άρα και *έμφυλα*), τότε εκφέρονται στο «επικρατέστερο» γένος, δηλαδή το αρσενικό (*ο μαγαζάτορας και η πελάτισσα κοιτούσαν σκυθρωποί*).

Τέλος, στο σημασιολογικό και το λεξιλογικό επίπεδο έχουμε συχνά την ύπαρξη λεξημάτων που σηματοδοτούν τη διαφορετική κοινωνική υπόσταση των δύο φύλων, όπως π.χ. το (μοναδικό) *κύριος* έναντι του (διπλού) *κυρία* ή *δεσποινίς*, όπου ο γάμος, σαν σκοπός ζωής, είναι καθοριστικός μόνο για τη γυναίκα. Συγχρόνως, οι ασυμμετρίες και τα λεξιλογικά κενά είναι πολλά και ιδιαίτερα αποκαλυπτικά: *παρθένα, σιγανοπαπαδιά, αντροχωρίστρα* (χωρίς αρσενικό αντίστοιχο). Επιπλέον, βλέπουμε ότι οι σημασίες, οι συνυποδηλώσεις και τα διάφορα σημασιολογικά κενά σηματοδοτούν θετικά τον άνδρα (*αντρείος, αντρειωμένος, αντρίκιος, αντροπαρέα, αντρικές κουβέντες, ανδραγάθημα* κλπ.) και αρνητικά τη γυναίκα (*γυναικοδουλειά, γυναικοκουβέντες, γυναικοκαβγάς, γυναικόκοσμος, γυναικομάνι, γυναικόπαιδα, γυναικούλα, γύναιο, γυναίκα του δρόμου*). Τόσο στα παραπάνω παραδείγματα όσο και σε άλλα, π.χ. στην ύπαρξη των λεξημάτων *υιοθετώ* και *υιοθεσία*, παρατηρούμε ότι το ίδιο το σύστημα, η γλώσσα, δεν δίνει καν επιλογές: αν δεν φτιάξουμε νέα λέξη γι' αυτές τις σημασίες (π.χ. *τεκνοθεσία*, που προτείνει η Τσοκαλίδου 1996: 43), δεν υπάρχει δυνατότητα να αναφερθούμε στη γυναίκα χωρίς να αναπαραγάγουμε την υπάρχουσα έκφραση ανισότητας.

Η περίπτωση της έκφρασης της «ευγένειας»

Ένα δεύτερο παράδειγμα έκφρασης της ανισότητας έχουμε στην έκφραση της κοινωνικής συμμετρίας και ασυμμετρίας, που σχετίζεται με την έννοια της «ευγένειας». Η σύγχρονη (διεπιδραστική) μελέτη της ευγένειας (Brown & Levinson 1987) βασίζεται στην έννοια του *δημόσιου προσώπου* (*face*) του Erving Goffman, δηλαδή της δημόσιας εικόνας που διεκδικεί για τον εαυτό του κάθε μέλος της κοινωνίας. Ως *θετική* πλευρά του (δημόσιου) προσώπου ορίζεται η ανάγκη του ατόμου να είναι αρεστό στους γύρω του και αυτή καθορίζει τους στόχους των στρατηγικών *θετικής* ευγένειας. Αντίθετα, ως *αρνητική* του πλευρά ορίζεται η ανάγκη του να μένει ανενόχλητο από τους άλλους και αυτή καθορίζει αντίστοιχα τους στόχους της ονομαζόμενης *αρνητικής* ευγένειας, που συμπίπτει με τη συνήθη χρήση του όρου στην καθημερινή ζωή, δηλαδή με την *τυπική* ευγένεια, θα λέγαμε. Για μας εδώ, η έκφραση της ανισότητας αφορά την ευγένεια

όταν η ασυμμετρία στην κοινωνική θέση και στη σχέση των ατόμων αποτυπώνεται και στα στοιχεία του συστήματος και στις χρήσεις που τις δηλώνουν.

Στο μορφολογικό επίπεδο πρώτα, υπάρχουν ορισμένες καταλήξεις που χρησιμοποιούνται μόνο σε περίπτωση ευγενικών προσφωνήσεων: *κύριε διευθυντά, κύριε καθηγητά, κύριε γραμματεῦ, κύριε εισαγγελεύ, κύριε νομάρχα* (Φραγκουδάκη 1987: 149).

Σε συντακτικό και σημασιολογικό επίπεδο, έχουμε τη γνωστή περίπτωση χρήσης ορισμένου αριθμού και ορισμένου προσώπου, με την κατάλληλη αντωνυμία, για την έκφραση της (τυπικής) ευγένειας. Γι' αυτόν τον στόχο, στα ελληνικά και στα γαλλικά χρησιμοποιούμε το β' πρόσωπο του πληθυντικού (*εσύ/εσείς - εσείς/εσείς* και *tu/vous -vous/vous*)· στα γερμανικά χρησιμοποιείται το γ' πρόσωπο πληθ. (*du/Sie -ihr/Sie*)· στα ισπανικά υπάρχουν ειδικοί τύποι αντωνυμιών από παλαιότερες περιόδους (*tu/usted - vosotros/ustedes*)· στα ιταλικά χρησιμοποιείται το γ' πρόσωπο ενικού με αντωνυμία θηλυκού γένους (*tu/lei-voi/loro*) κλπ. Σε ορισμένες ασιατικές κυρίως γλώσσες (γιαπωνέζικα, κορεάτικα κ.ά.), η έκφραση της ευγένειας, πάντα με τη διπλή έννοια της ασυμμετρίας και της απόστασης, είναι ιδιαίτερα πολύπλοκη και συνεπάγεται αφενός ειδικά λεξήματα, αφετέρου ειδικές καταλήξεις αντωνυμιών, ρημάτων κλπ. (τα λεγόμενα *honorifica*), που εκτείνονται σε ολόκληρη την πρόταση και αφορούν μια ολόκληρη κλίμακα ιεραρχημένων θέσεων και σχέσεων μεταξύ των συνομιλούντων ατόμων.

Τέλος, στο λεξιλογικό επίπεδο, έχουμε πολλές φορές ιδιαίτερη ύπαρξη ή χρήση λεξημάτων για την έκφραση της συμμετρίας και ασυμμετρίας, ιδίως στους τίτλους και στις προσφωνήσεις: *κύριε, γιατρέ μου, κύριε διευθυντά, Γιώργο* αλλά και *μπάρμπα, παλικάρι, γιόκα μου, λεβέντη· κυρία, κυρία Παπαδοπούλου, δεσποινίς, Ελένη*, αλλά και *κυρία μου* (επιτημητικά), *κυρά μου, μαντάμ, κοπελιά, κοπέλα μου, κούκλα· κυρία συνάδελφε*, αλλά και *συναδέλφισσα* κ.ά. (βλ. Μακρή-Τσιλιπάκου 1983, Πέτριτς 1989, 1992).

Για να συνοψίσουμε, τα στοιχεία που παραθέσαμε στα παραδείγματά μας αποτυπώνουν την κοινωνιογλωσσική ανισότητα στις σχέσεις μεταξύ ατόμων που τοποθετούνται διαφορετικά στην κλίμακα της κοινωνικής συμμετρίας και ασυμμετρίας. Συγχρόνως, βέβαια, η χρήση τους νομιμοποιεί με τη σειρά της τη συγκεκριμένη κάθε φορά κοινωνική ανισότητα, αναπαράγοντάς την μέσα από την πραγματικότητα που δημιουργεί η γλώσσα